

Azərbaycanlıların həmrəyliyi

I MƏQALƏ

Bizim müstəqilliyimizin bu günü və gələcəyi Azərbaycan xalqının birliyindən, Azərbaycan xalqının həmrəyliyindən, Azərbaycan xalqının öz müstəqilliyini qorumaq əzmindən asılıdır

Heydər ƏLİYEV,
Ümummillə lider

Qurtuluş məqsəd kimi

1993-cü ildə Azərbaycana cəmiyyət və dövlət kimi bir çox mənalarda qurtuluş lazım idi. Ölkə KİV-də həmin dövr kifayət qədər geniş təhlil edilmişdir. Lakin, bütövlükdə, cəmiyyət və dövlətlə yanaşı, hər bir Azərbaycan vətəndaşının qarşısında ciddi bir aktual məsələnin dayandığını bir də təkrar etməyə ehtiyac vardır. Həmin məsələ fərdi və kollektiv səviyyələrdə mənəvi, ideya, əxlaq, ideologiya və mədəniyyət özünəməxsusluğu kimi insanların və bütövlükdə, cəmiyyətin ciddi dəyşməsinə bağlı idi. Çünki 1991–1993-cü illərdə, təəssüf ki, Azərbaycan cəmiyyəti və dövlətini parçalanmaya, qarşıdurmaya, bir-birini qəbul etməməyə sürükləyən çox hadisələr baş vermişdi. Politologiyada buna “siyasi, mənəvi, ideoloji kaos” deyirlər. Onun əsas nəticəsi isə birdir – fərdiçilik sarsılır və kollektiv formada mövcud olmaq şansı minimuma enir. Çünki bütövlükdə söhbət cəmiyyətin mövcud olub-olmaması probleminə reduksiya olunur.

Nəzəriyyədə və praktikada bu cür dərin böhrandan kollektiv formada çıxmağın başlıca parametrləri sırasında “həmrəylik” adlanan sosial, siyasi, ideya, mənəvi, mədəni və bütövləşdirici funksional xarakteristikası olan fenomen-proses ayrıca yer tutur. İlk baxışdan aydın və sadə görünən bu terminin mənə çalarları genişdir və onun məzmununun reallaşması kifayət qədər çətin gedişətdir. Tarix boyu hər bir cəmiyyət müxtəlif səviyyələrdə bu məsələ ilə rastlaşmışdır. Yanaşmalar və qiymətləndirmələr də fərqlidir. Bu o deməkdir ki, konkret tarixi dövərdə ayrıca cəmiyyət üçün həmrəyliyin optimal nəticəverici nümunəsinin formalaşması statik deyil, dinamik prosesdir. Bunun üçün liderin düzgün seçim etmək qüdrəti gərəkdir. Həmin məqamda cəmiyyətin tarixi proseslərin kəşifində sahəsində ideya sahəsində strateji düzgün olacaq birlik, həmrəylik nümunəsini seçmək imkanları ön plana çıxır. Qısa müqayisədə vurğulanan sonuncu tezis izah edək.

Habermasın narahatlığı

Yurgen Habermas müasir Qərb fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndələrindəndir. O, Qərb cəmiyyətlərində dialoq və həmrəylik məsələlərini də araşdırmışdır. Bu problemlərə alman filosof kommunikasiya təlimi prizmasında yanaşmışdır. Yəni “insanların qarşılıqlı ünsiyyətlərinin yekun effekti olaraq toplum miqyasında birgəyüşü ziddiyyətsiz təmin edə biləcək şərtlər hansılardır?” sualına fəlsəfi cavab axtarışı sadə və aksiomatik cavabı olan elmi problem deyildir.

Ayrıca, Y.Habermas tədqiqatında avropalılar üçün nikbin olmayan qənaətə gəlir: Avropa dövlətləri və xalqları hələ də real qalıcı həmrəyliyin modelini tapa bilmə-

mişlər! Rusiyalı filosof N.V.Matraşilova Y.Habermasın həmrəyliklə bağlı fikirlərini Rusiyadakı real vəziyyət kontekstində təhlil edir və ürəkaçan qənaətə gələ bilmir. Hətta 2007-ci ildə dərc etdiyi “Müasir dövərdə sivilizasiya və barbarlıq” adlı əsərində “Rusiya sivilizasiya kimi geridə qalır” tezisini irəli sürür. Bu zaman əsas səbəblərdən biri kimi, cəmiyyətdə real həmrəyliyin, məqsəd birliyinin olmamasını göstərir.

Başqa fəlsəfi yanaşmaları da göstərmək olar, ancaq onların, bütövlükdə, başlıca sualı belədir: müasir cəmiyyətlərdə hər bir toplumun özünəməxsus nəticəverici həmrəylik nümunəsi vardır və hazırkı mərhələdə buna tək-tək toplumlar nail olmuşlar. Azərbaycanın müasir təcrübəsinə bu tezis işığında baxanda azərbaycanlıların həmrəyliyin müsbət nəticələrinin mövcudluğu faktını ilk qəbul etməliyik. Öncə, müasir mərhələdə “azərbaycanlıların həmrəyliyi” ifadəsinin tarixinə baxaq.

1989-cu il: Naxçıvandan başlayan həmrəylik hərəkatı

Maraqlı və əhəmiyyətlidir ki, azərbaycanlıların indi işlədiyimiz anlamda həmrəylik nümunəsi daha çox nəzəri-konseptual çərçivədə deyil (təbii ki, Azərbaycan fikri tarixində həmrəyliyin çox ciddi araşdırıldığını və ayrıca təlimlərin yaradıldığını (məsələn, “milli təsanüd”) qətiyyətlə arxa plana atmaq olmaz), cəmiyyətimiz üçün çox aktual olan praktiki bir vəzifəni yerinə yetirmək cəhdindən yaranmışdır. Məsələnin əsas olaraq praktiki müstəvidə qoyuluşu iki məqsədi güdür: birincisi, “həmrəylik” nəzəri-konseptual termin kimi deyil, konkret bir tarixi dövərdə Azərbaycan üçün müsbət nəticələr verən praktiki proses, hərəkat kimi baxmaq, ikincisi, “həmrəyliyin” bu cür praktiki məzmunundan onun fəlsəfi və politoloji ümumiləşdirilməsinə nail olmaq. Bu iki aspekt vəhdət halında həmrəyliyin həm sosial-siyasi, mənəvi-mədəni funksiyasını, həm də kollektiv birliyin müstəqil dövlət quruculuğunda oynaya biləcəyi yüksək rolu ayrıca təhlil etməyi aktuallaşdırmaqda motivəedici ola bilər.

Yəni avropalılar və ya ruslardan fərqli olaraq, müasir mərhələdə azərbaycanlıların cəmiyyətimiz üçün fəvqəladə əhəmiyyətli və aktual olan praktiki problemin həlli fonunda bu anlayışı konseptuallaşdırmışlar. Tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmayan bu məqam prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Onun müxtəlif mənə çalarları məqalənin gedişində aydınlaşacaqdır. İndi problemin fəlsəfi və politoloji anlamına baxaq.

Həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisi

Fəlsəfi olaraq bu fakta, ümumiyyətlə, milli müstəqil dövlət quruculuğunun Naxçıvan sinerjisinin tərkib hissəsi kimi baxmaq gərəkdir. Çünki öncədən strateji məqsəd Azərbaycanda müstəqil dövlət qurmaqdan ibarət olmuşdur. Həmrəyliyin təmini məsələsi də bu məqsəd üçün aktuallaşdırılmışdır.

Bundan başqa, həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin konkret praktiki vəzifəsi və reallaşma mexanizmi vardı. Bu iki mühüm faktorun prizmasında onun əsas əlamətlərini araşdırmaq vacibdir.

Hər şeydən öncə, həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin əsas əlamətlərindən biri kimi onun praktiki və millət üçün aktual olan problemi həll etmək məqsədini vurğulamalıyıq. 1989-cu ildə bu ideyanın feili ifadəsi SSRİ–İran sərhəd dirəkləri və texniki qurğularının sökülməsindən ibarət idi. Naxçıvanlılar bu məsələni 1989-cu il dekabrın sonlarında gündəmə gətirdilər və onu praktiki həyata keçirdilər. Bununla həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin çox vacib başqa bir özəlliyi aydın olur: təməldən həmrəylik konseptlə ideyanın praktiki reallaşmasının vəhdətindən ibarət olmuşdur! Bu, müasir mərhələdə həmrəyliyin Azərbaycan təcrübəsinin olduqca əhəmiyyətli müsbət keyfiyyətidir!

Eyni zamanda, həmrəyliyin Naxçıvandan başlayan hərəkatlığında tarixi kontekst aparıcı yer tuturdu. İnsanlar konkret olaraq Azərbaycanı bütöv görmək istəklərini yerinə yetirilməsi üçün həmrəy olmağı əsas faktorlardan biri kimi təhlüşürdə qəbul etmişdilər. Buna görədir ki, 1989-cu ildə qarşıda konkret fəaliyyət istiqaməti müəyyən edilmişdi: Cənubi Azərbaycanla Şimali Azərbaycan arasında əsrlərdir yaradılmış süni təcrid vasitələrini tarixin arxivinə atmaq. Ədalətli, hüquqi, tarixi, mənəvi əsas olan və Azərbaycan dövlətçiliyi əsnəsi kontekstində strateji xarakterli ülvə məqsəddir, deyilmi?! Bu məqam həmrəylik kontekstində Naxçıvan sinerjisinin tükənməz potensialını və dəyişməz ruhunu təşkil edir! Məhz buna görədir ki, həmrəylik Naxçıvandan bütün Azərbaycana və sonrakı mərhələdə Türk dünyasına konsept statusu ilə yanaşı, nəticəverici praktiki fəaliyyət proqramı kimi yayıla bildi! Bu da Azərbaycan təcrübəsinin, ümumiyyətlə, həmrəylik məsələsinə verdiyi qiymətli töhfələri sırasında.

Nəhayət, həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin fəlsəfi mənə çaları və anlamı olan bir maraqlı özəlliyini də vurğulamaq zəruridir. Məsələ onunla bağlıdır ki, əgər həmrəylik konsepti praktiki və millət üçün bu anda aktual olan vəzifədən qaynaqlanırsa,

bu artıq toplum miqyasında insanların öncədən onu həyata keçirməyə hazır olduğunun göstəricisidir. Çünki söhbət hansısa nəzəri bir birləşmək modelini təfəkkürdə elmi olaraq dərk etməkdən getmir – vəzifə və məqsəd konkretidir: azərbaycanlılar indi bunu etməsələr, bütövlükdə xalq kimi mövcud olmaları şansı minimum olacaqdır!

Naxçıvanda 1989-cu ildə qarşıya qoyulan o vəzifə hansı idi? Həmin vəzifə belə müəyyənleşmişdi: “Cənubi və Şimali Azərbaycan arasında humanitar, mədəni, iqtisadi və qohumluq əlaqələrini bərpa etmək məqsədilə sərhəd çəpərləri götürülməli və mühəndis-texniki qurğular sökülməlidir!” Öslində, təbii istəkdir!

Obrazlı desək, “Sərhəd hərəkatı”nı bütün Naxçıvan əhalisi və siyasi dairələri birmənalı dəstəkləyirdi. Bəlkə də məhz həmrəyliyin Şimala Cənub arasında süni maneələri aradan qaldırmaq məzmunu aldığına görə, həmin dövərdə Naxçıvanda mövcud olan müxalif və hakim dairələr onu birgə dəstəklədilər, bu məsələdə həmfikir oldular (bəzi sovet təfəkkürlüləri çıxmaq şərti ilə). Bu prosesin hüquqi təsbiti və təsdiqini isə ulu öndər Heydər Əliyev həyata keçirdi. O dövərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olma Heydər Əliyev, 1991-ci il dekabrın 16-da dünya azərbaycanlılarının birliyini yaratmağın əhəmiyyətini bəyan etdi. Və dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü elan etdi. Bununla bağlı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin qəbul etdiyi qərarla vurğulanırdı:

1. “31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günü elan olunmuş və hər il bayram edilsin.

2. Həmin gün Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində iş günü hesab edilməsin.

3. 31 Dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günü kimi bütün Azərbaycan Respublikasında rəsmi qeyd edilməsi üçün qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikasının

Ali Sovetinə təklif verilsin.

4. Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər və rayon məclislərinə tapşırılsın ki, bayram günləri demokratik təşkilatların iştirakı ilə tontənəli mərasimlər hazırlayıb həyata keçirsinlər.

5. Akademik Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan şöbəsinə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Naxçıvan vilayət şöbəsinə, Xalq Təhsili Nazirliyinə tapşırılsın ki, 31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günüə həsr olunmuş elmi konfrans keçirsinlər.

6. Sərhəd çəpərlərinin bərpa edilməsi qanunsuz hesab edilsin və istehkam qurğularının ləğv edilməsini təmin etmək üçün deputat komissiyası yaradılsın”.

Bu bəndlərdə azərbaycanlıların həmrəyliyi məsələsinə fəlsəfi aspektdə diqqət etsək görərik ki, yuxarıda vurğuladığımız və bu gün də aktual olan məqamların təməlinə həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin dövrün tələbləri kontekstində aktuallaşdırıldığı bir çox faktor dayanır. Elmi və tarixi baxımdan bu, adi fakt deyildir və heç də Azərbaycanın hər hansı bir regionunun mənəvi, tarixi, mədəni, ideya və ideoloji sərhədləri ilə məhdudlaşmır. Həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin nəzəri və praktiki potensialı feili olaraq cəmiyyətin toparlanmasında istiqamətverici və stimullaşdırıcı rol oynamışdır! Həmrəyliyin təməlinə tarixi ədalətli bərpası və müstəqil dövlətçiliyin təmin edilməsi ruhu qoyulduğundan, bu təsir indi də davam edir. Onun əyaniləşmə formaları həmrəyliyin Azərbaycan və Türk dünyası miqyaslarında aldığı məzmununda özünü göstərməkdədir.

Həmrəyliyin vurğuladığımız xüsusiyyətlərdən fəlsəfi və siyasi-nəzəri konteksti strateji aspektdə güclü olan dörd nəticə ala bilərik.

Birincisi, həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin həmin dövərdə həm də siyasi düşərgələri bir araya gətirməsi nümunə kimi genişləndirilib bütövlükdə Azərbaycanda birliyin modelinə daxil edilə bilər. Yəni siyasi lider kollektivi monolitləşdirən elə məsələləri aktuallaşdırma bilər ki, bütövlükdə cəmiyyətin bütün qasimlərini birləşdirər. Bu baxımdan Vətən müharibəsi dövründə azərbaycanlıların həmrəyliyin məzmununda milli ideyanın reallaşması aparıcı yer tutmuşdur. Bu tezis fəlsəfi cəhətdən tədqiq edilmişdir.

İkincisi, II Qarabağ müharibəsində Prezident İlham Əliyevin bəyan etdiyi “tarixi ədalətli bərpası”nın ideya təməlinə 1989-cu ildən formalaşan həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisinin mənəvi, ideya, ruhsal və məqsəd özəllikləri ayrıca yer tutur.

Üçüncüsü, həmrəyliyin Naxçıvan sinerjisi faktiki olaraq sonrakı mərhələlərdə kollektiv miqyasda milli ləyaqətin yenidən dirçəlişinin stimullaşdırıcı mexanizmidir.

Dördüncüsü, tarixi baxımdan qısa bir müddətdə Avrasiya məkanında bir müstəqil dövlət həmrəyliyi regional miqyasdan ölkə miqyasına, oradan isə daha geniş əhatədə birgəyüşmə məkanına (Türk dünyası) nəzəri və praktiki transformasiya edə bildi.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru